

V

PRIKAZI

NEVOLJE S IDENTITETIMA

O knjizi Ane Đorđević *Miris ajvara i miris lavande: ograničenja i slobode (od) etničke identifikacije za mlade u Srbiji*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, Akademska knjiga, Novi Sad, 2022.

Milica Sekulović

Centralno pitanje koje se u studiji postavlja jeste kako mladi, rođeni devedesetih godina 20. veka u Srbiji sebe razumeju u etničkom ključu? Kako sebe doživljavaju kao Srbe? Naglasak je na istraživanju načina na koji se lični doživljaj, razumevanje i nastajanje etničke pripadnosti pozicioniraju u ideološkom, društvenom i istorijskom kontekstu.

Učesnici i učesnice u ovom istraživanju pitaju se: kako doživljavamo sebe kao pripadnike određene nacije? To „mi” podrazumeva generaciju mladih kao zajednicu sećanja, nasuprot istorijskog „mi Srbi”. Generacija rođena devedesetih svedok je sličnih socio-političkih događaja, te se u ovom istraživanju spajaju i lična i kolektivna sećanja pomenute generacije na te događaje. Na taj način se granica sećanja – koja je često bezobalna – ocrtala oko „intimnog doživljaja kreiranog oko generacijske pripadnosti”

mladih koje etnicitet „zatiče kao problem u svetu koji ih pritiska da zauzmu stav” (Đorđević 2022a:16). Pitanje pritiska povezano je s problemom pripadnosti koji je takode, kako tvrdi Ana Đorđević, *iskrsavao* kao osećaj da u svetu u kojem živimo postoji mesto za nas na kojem se osećamo kao kod kuće (2022a:21). U knjizi se ističe važnost razumevanja pripadnosti kao elementarne egzistencijalne potrebe čoveka za smislenom povezanošću sa svetom. Naravno, etnicitet i nacionalnost u tom kontekstu ne moraju biti odgovor na pitanja *ko sam i gde pripadam*. Međutim, u vremenima društvene krize, pripadnost dominantnoj etničkoj grupi zadobija gotovo ekskluzivan karakter. Stoga su upravo etnicitet i nacionalnost, a sa njima i diskursi koji ih uređuju, bili usidrenje i faktor izvesnosti za određenu grupaciju ljudi rođenih u ovom, za Srbiju po svemu specifičnom, periodu. Pitanje

pripadnosti autorka zahvata metaforama ajvara i lavande iz naslova studije. Ako je ajvar referenca na srpstvo, lavanda označava potrebu pojedinih učesnika da sebe opredele kao kosmopolite, ljude s planete Zemlje (Đorđević 2022a:185). Pripadati, za njih znači napraviti otklon od kategorije nacionalnog u korist pripadnosti široj zajednici ljudi.

U nastojanju da ponudi drugačije analitičko uporište psihologiji etniciteta i nacionalnosti u današnjoj Srbiji, Ana Đorđević analizi „srpskog identiteta” ne pristupa kanonski, kao statičnom i okamenjenom diskursu odvojenom od življene realnosti mladih, rođenih devedesetih godina. Autorka uvodi termin *etnička identifikacija* koji se razume kao složen akt kreiranja značenja koji uzajamno konfiguriraju subjektivnost osobe i etničku kulturu (Đorđević 2022). Etnička identifikacija podrazumeva dinamičnu prirodu interakcije između osobe i društva u procesima i praksama pronalaženja lične i kolektivne svrhe. Diskurs *identiteta*, nasuprot tome, kompleksne društveno-istorijske prakse predstavlja kao skupine sa stalnim i univerzalnim karakteristikama. Razmišljati, u svetlu identiteta značilo bi da pojedinac i društvo nešto *jesu*, da postoje izvesne konstante koje se istraživački ne mogu propitivati. Knjiga *Miris ajvara i miris lavande* opire se takvom okviru.

Vratimo se još jednom na granicu sećanja generacije. Osa oko koje se gradila pripadnost u generaciji mladih rođenih devedesetih godina, posredovana je izvesnim *rezom* (Đorđević 2022a:53, 153). Rezovi su rupturi, neki događaji koji prekidaju kontinuitet našeg iskustva i zahtevaju interpretaciju. Oni predstavljaju izazov za proces simboličkog osmišljavanja, ali i priliku za prelazak u novi razvojni

stadijum (Đorđević 2022a:54). Detinjstvo u krizi predstavlja jedan takav rez koji je okupio generaciju mladih oko zajedničkih teških iskustava tokom rata. Ipak, simboličko osmišljavanje etniciteta u svakom pojedinačnom slučaju zavisilo je od ograničenja ili prilika koje su im u sociokulturnom polju omogućili drugi (roditelji, vršnjaci), društvene institucije, ali i od individualnih psiholoških procesa. Autorka podseća na etimologiju reči generacija (lat. *generare* – stvarati, proizvoditi, generisati) koja ukazuje na delatni potencijal da se kreira i aktivno osmišljava kolektivna i lična svrha. U tom je smislu prvih šezdesetak strana studije, formiranih u poglavlje pod nazivom „Uvodna razmatranja – Razumevanje etničke identifikacije”, posvećeno detaljnom rastakanju pojmovnih i terminoloških dilema koje nudi precizan, ali fleksibilan ključ za teoretizaciju ličnih sećanja učesnika u istraživanju. Taj deo bi se mogao razumeti kao mini-vodič kroz „kompleksno i zamršeno etničko pitanje” (Đorđević 2022a:17).

Metodologija istraživanja

Opredeljenje za metodu kolektivnog rada sećanja u knjizi je objašnjeno u sprezi sa shvatanjem etničke identifikacije kao dinamičnog procesa konstruisanja etničke pripadnosti. Istraživanje zasnovano na kolektivnom radu sećanja nije i ne može biti uvek sprovedeno na isti način, već se mora prilagodavati specifičnoj svrsi istraživanja (Đorđević 2022:63). Sama studija ne nudi detaljnije objašnjenje metodologije, već samo opis konkretnog istraživanja.

Metodologiju kolektivnog rada sećanja odlikuje fokus na subjekte i procese njihove (samo)konstrukcije, kao i mesta tenzije i kontradikcija u

sećanjima ispitanika (Đorđević 2022). Biografska i narativna perspektiva u okviru ove metodologije opazaju se kao totalizujuće forme sećanja koje ostaju neme za rupturu u sećanju na osnovu kojih se može pratiti složen odnos osobe i društva, te na izvestan način negiraju delatni potencijal osobe u procesima (samo)konstrukcije identiteta. Takav pristup poseduje izvesnu dozu „komemorativnosti” te istraživača i učesnike u istraživanju stavlja u poziciju pasivnih svedoka (za) datih društveno-istorijskih zbivanja u kojima se ono individualno povlači pred naslagama kolektivnog. Paradoksalno, iako zahvaćeno kolektivnim konfiguracijama, iskustvo pojedinca ostaje van tokova kolektivnog i deistorizuje se.

U nameri da izbegne slične rizike i jednodimenzionalne zaključke utabanih istraživačkih staza, autorka uvodi pojmove identifikacije, (samo)razumevanja doživljaja i reza koji otvaraju put ka ambivalencijama životnog iskustva. Zato su za kolektivni rad sećanja bili važni fragmenti, tragovi socijalizacije koji imaju privilegovani status u razumevanju konstrukcije subjekta, u odnosu na autobiografije, narative i studije slučaja (Đorđević 2022:70). Pored toga, značajna je, iako nedovoljno eksplicirana, i autoetnografska pozicija: autorka je i sama pripadnica generacije koja se seća, neposredno suočena sa kulturnim elementima koji su u istraživanju podvrgnuti analizi.

Zajednica sećanja i zajednica osećanja

U centralnom delu knjige izloženi su rezultati analize zapisa ličnih sećanja 42 učesnika i učesnica u istraživanju na temu „Najviše sam se osećao kao Srbin/Srpkinja...”. Studenti psihologije i istorije činili su dve grupe

učesnika čiji su zapisi sećanja kolektivno analizirani i upoređivani, dok je šira teoretizacija na osnovu empirijskog materijala predstavljala samostalno istraživački doprinos autorke. Analizi se pristupilo najpre sa fokusom na procese konstruisanja specifično srpske identifikacije, a zatim na teorijski opštije procese etničke identifikacije. Pitanja su postavljena s namerom da se učesnici svesno vrate u vreme, prostor i događaj koji je lično doživljen i prizovu intimna osećanja u vezi s tim događajem, koja se zatim posmatraju u sprezi sa društvenim normativima i metanarativima. U prvom delu istraživanja (sa fokusom na procese kolektivne identifikacije) prostor, vreme i kontekst u kojem se učesnici nalaze, te njihova specifična osećanja s tim u vezi, činila su strukturne međe i razlike između individualnih sećanja unutar kolektivnih orijentira i toposa. Takvi kolektivni topisi su mesta stradanja na Krfu i ostrvu Vido (Đorđević 2022a:82-83), Sarajevo, trenutak proglašenja nezavisnosti Kosova (2022a:91, 96). U takvim sećanjima pokazano je da deljena *teška iskustva* (autorkin kurziv) podstiču osećaj zajedništva sa sopstvenim narodom. Pored toga, opisana su i analizirana sećanja mladih koja ukazuju na koji način momenti kontradikcije između osobe i okruženja omogućavaju da se pojavi lično, alternativno tumačenje etničke pripadnosti u odnosu na dominantne i zdravorazumske diskurse koji neretko ostaju nereflektovani. Pojam *zdravorazumskog* se u knjizi objašnjava kao posledica implicitnog delovanja kolektivnih sistema značenja koji dovode do toga da se osećaj pripadnosti etničkoj grupi doživi kao spontan i prirodan. Ana Đorđević pokazuje da se, u zavisnosti od institucionalnog i socijalnog konteksta u kojem se oni koji

se sećaju nalaze, pojavljuju i simbolički elementi koji će biti ključni za doživljaj etničke pripadnosti. Nadalje, istaknuta je i činjenica da se kontradikcije, osveščivanje i problematizovanje vlastitog doživljaja etniciteta pojavljuju retko i ne prihvataju lako i spontano, te da su učesnici i učesnice upošljavali različite mehanizme odbrane kako bi ublažili kontradikcije u doživljaju sebe i sveta (na primer, nemogućnost da se sećanje opiše iz trećeg lica; insistiranje na faktografskoj preciznosti sećanja nauštrb značenja i smisla). Etnicitet se takođe u analiziranim sećanjima pojavljivao i kao javna slika i vid socijalne pozicije u odnosu mi–drugi, koja ima jasno performativni karakter. Tako je, na primer, u nekolicini sećanja etnicitet bila vrednost koja se demonstrira „drugima” kroz prikaz idiličnosti srpskog ruralnog domaćinstva, ali i superiornost vlastite zemlje i postojanost sopstvene nacije u odnosu na dominantnu drugu naciju u datom kontekstu (Đorđević 2022a:132).

U poglavlju „Najviše sam se osećao kao Srbin/Srpkinja vol. 2” detaljnije su razrađeni uzajamno konstituišući aspekti koji uređuju i regulišu etničke identifikacije. Prikazana su sećanja kojima se (a) iskustvo etniciteta predstavlja kao prosta artikulacija socijalnih diskursa i praksi, ali i (b) sećanja koja svedoče o otrgnuću ličnog od socijalnog značenja. U prvom slučaju, osećaj „biti na svom, sa svojim” posredovan je, kako to često biva u etnički visokohomogenim okruženjima, različitim, kako nacionalnim tako i lokalnim, porodičnim i religijskim praksama, ili pak diferenciranjem u odnosu na pripadnike drugih nacija. U tom smislu, posebno je istaknut značaj religijskih praksi i rituala čijim posredovanjem su se mladi u Srbiji osećali kao pripadnici zajednice. Tako se za

nekolicinu učesnika doživljaj etničke pripadnosti zasnivao na učešću u lokalnoj religijskoj praksi (grupna poseta lokalnoj crkvi) – time se tema „srpske vere u Boga” pojavljuje kao konstitutivna za doživljaj biti Srbin (Đorđević 2022a:151). Detaljnije ispitivanje na koji način u religijskom kontekstu dolazi do etničke identifikacije za mlade u Srbiji, nije dostupno u studiji.

U drugom delu poglavlja istaknuta su sećanja u kojima je susret sa „drugima” doveo do osveščivanja etničke pripadnosti, ali češće na emocionalnom, a manje na kognitivnom nivou. Tako su učenici/ce izveštavali o situacijama koje nedvosmisleno nadilaze dominantne diskurse, ali u meri u kojoj su isprovocirana njihova lična osećanja zbunjenosti, ponosa, zajedništva. U tim sećanjima, pogotovu za učenike/ce koji žive u inostranstvu, postoji tendencija homogenizovanja jugoslovenskog prostora koji se doživljava kao domovina, kako bi se nadišla ambivalentna osećanja koja proizvodi sećanje na ratove devedesetih i proizveo osećaj zajedništva i solidarnosti sa drugim narodima jugoslovenskog prostora. Ipak, postojala su i ambivalentna osećanja zbog toga što je lično osećanje zajedništva konfrontirano sa dominantnim diskursom u Srbiji i regionu: diskursom razlike između ljudi sa Balkana. Tako jedna učesnica navodi, reflektujući o svom boravku u Francuskoj:

Bili smo jedna homogena celina, pažnju nismo usmeravali na sebe već na one druge, Francuze. A i oni su nas gledali kao one sa Balkana. I tada sam postala svesna da ono Srpkinja volim i odbacujem u isto vreme. Najednom sam ustala, otišla u svoj stan i pustila „Ja sam Jugoslovenka”. Plakala sam kao kiša dok se melodija neprestano ponavljala. (Đorđević 2022a:171)

U završnom delu knjige razmatraju se rodna, etnička i konfesionalna ograničenja (od) etničke identifikacije za mlade u Srbiji. Na primer, za LGBT osobu biti Srbin/Srpkinja značilo je isto što i biti nemoćan i sputan zbog nepostojanja politički korektnog jezika (Đorđević 2022a:182). Za mladića muslimanske veroispovesti, ograničenje se ogledalo u nemogućnosti da se istovremeno izjasni i kao Srbin i kao musliman (Đorđević 2022a:183), a nekolicinu sećanja ideja o nacionalnoj pripadnosti pratila su osećanja sramote i stida.

Povratak na naslov studije

Za naslov knjige odabrane su vrlo slikovite metafore *miris ajvara* i *miris lavande*. Svedena na kategorije, značenja bi bila suprotno polarizovana: u tom smislu bi se ajvar pojavio kao metafora za nešto negativno, regresivno, sputavajuće, dok bi lavanda bila jednoznačna metafora za suptilno, progresivno, daleko, ono „iznad” (iako se diskurs sprskog nacionalnog identiteta češće može zamisliti kao lavanda čije stabljike sežu do nebesa). Nadalje, do takve dihotomije dovelo bi i istraživanje u kojem su učesnici ispitivani i procenjivani, a ne pitani,

kao što je slučaj u ovoj knjizi koja ima i kvalitet studije o vrednosnim orijentacijama mladih.

Iako autorka to nije eksplicirala, njen odabir naslova upućuje na nešto sasvim suprotno: na saživot kolektivnog i individualnog, koji su jedno na drugo upućeni i jedno drugom korektivni. Ono visokodiferencirano takvo je spram i zbog onog uzemljenog, intimnog, situiranog, neupitnog, i obrnuto, budući da su organizacioni principi iskustva, posredovani putem simbola, podjednako i lični i sociokulturni. U njihovoj tenziji i svesnoj refleksiji rada se mogućnost novog uvida, znanja i povoda za delanje. Kako je ovom prilikom lično pronađeno u najdubljim porama kolektivnog, i ukazano na svu plodonosnost takvog istraživačkog pristupa, u daljem bi istraživanju bilo zanimljivo produbiti pejzaž primordijalnog tumačenja etničkog identiteta.

Literatura

- Đorđević, Ana. 2022a. *Miris ajvara i miris lavande: ograničenja i slobode (od) etničke identifikacije za mlade u Srbiji*. Beograd; Novi Sad: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Akademski knjiga.
- Đorđević, Ana. 2022. „Kolektivni rad sećanja: poreklo, teorijska razmatranja i praksa”. *Sociologija* 64 (1):94-116.